

ZUBÁNICS LÁSZLÓ

MOZAIKKOCKÁK KÁRPÁTALJA MÚLTJÁBÓL

Egy tájkatató jegyzetei (In memoriam Váradi-Sternberg János) címmel a neves helytörténeti kutató születésének 100. évfordulója alkalmából az Intermix Kiadó gondozásában látott napvilágot Váradi-Sternberg János tanulmányainak válogatott (posztumusz) gyűjteménye. Az „elveszett” kötet valamikor a múlt század 80-as éveiben „állt össze”, ugyanakkor csak 2024-ben látott nyomdafestéket. A jelen írás a könyv megszületésének körülményeit taglalja, illetve Váradi-Sternberg János egyik tanulmányát tartalmazza.

***

Nemrég egy diplomaátadó ünnepségre készülve „számárvezetőt” készítettem magamnak a fontosabb gondolatokról. Raymond E. Feist népszerű fantasy-író egyik könyvében azt az üzenetet tolmácsolatja végső argumentumként a legnagyobb mágus által, hogy „a mágia nem létezik”. Kicsit tovább haladva érdemes elmélázni azon, hogy tudomány-e a történelem. Ha a tudomány ókori görögök által kidolgozott koncepcióját tekintjük, akkor az e kérdésre adott válaszunk valószínűleg nemleges – olvasom egy helyen. A platóni, arisztotelészi elvekre alapozva a tudomány kritériumai az egyetemesség, a szükségszerűség és az okszerűség, ám ebben az értelemben Arisztotelész szerint még a költészet is inkább nevezhető tudománynak, mint a történelem. A történelem ugyanis az egyedivel és a véletlenszerűvel foglalkozik, és nem fér bele az antik tudomány-meghatározás skatulyájába.

Léteznek persze másfajta definíciók is, amelyek szerint a történelem az idők során tudománnyá fejlődött.

Mik is az érvek? Egyesek szerint a tudomány „előrejelzést” ad, a történész viszont csak általánosításokat tehet, nem tud törvényszerűségeket levonni a történeti tényekből, mivel azok nem valamiféle előzetes tervek vagy szabályszerűségek alapján alakultak, hanem számos kontrollálatlan tényező is közrejátszott létrejöttükben. Sohasem fog még egyszer megismétlődni ugyanaz a helyzet, a sokféle különböző tényező ugyanolyan együttállása.

A történelemtől az is elmondható, hogy nem egy zárt rendszer, a történész nem ellenőrizheti a megfigyelés körülményeit, és nem tudja manipulálni a különböző tényezőket, ahogyan azt a természettudósok gyakran megteszik egy-egy hipotézisük bizonyításakor.

Kétségtelen, hogy a történész munkája jelentős mértékben szubjektív, akár ha csak az általa kutatót témák és források kiválasztását tekintjük, amelyek esetében jelentős szerepet játszik érdeklődése, személyisége, kompromisszumai és a lehetőségei. A történész továbbá mások által közölt megfigyelésektől függ, az általa választott (gyűjtött) források egy részének az objektivitása is megkérdőjelezhető. A történész olyan személy, aki igyekszik kirakni egy mozaikot (a történelmet), ám egyes darabok mindig hiányozni fognak.

A történésznek „felfedezését, képzeletének alkotását egy szigettengerben kell elhelyeznie. Ebben a szigettengerben nyilvánvalóan vannak szembetűnő, nagyobb szigetek, amiként vannak kisebbek is, amelyek közt a történész könnyedén elhajózik, sőt vannak nagy vízfelületek is, amelyeken igazán kiélheti szenvedélyét”.

Az 1980-as években, amikor „társadalmi eszmélésem” zajlott, s egyre inkább megpróbáltam megérteni az engem/bennünket körülvevő világot, az embernek viszonylag korlátozott számú információs forrás állt a rendelkezésére: a hétfőnként adásszünettel bíró televízió (egy-egy magyar és orosz nyelvű csatornával), a napilapként megjelenő Kárpáti Igaz Szó, illetve a Kalendárium című évkönyvszerű kiadvány. A két utóbbiban a (hely)történelemírás iránt érdeklődők gyakran találkozhattak Váradi-Sternberg János nevével. Akkoriban nem voltak divatosak a kettős vezetéknevek, ezért az ember alkalmasint rá-rácsodálkozott egy ilyen szókapcsolatra.

Amikor 1988-ban felvételiztem az Ungvári Állami Egyetemre, a vizsgák során derült ki, hogy a (történelmi) tanári gárdából elég sokan beszélnek magyarul. A történelem vizsga során elkövetett „melléfogásaimat” többek között Balahuri Eduárd régészprofesszor „rakta helyre” (mivel az első vizsgám csak négyesre sikerült, nem élhettem a kitüntetéssel érettségizettek privilégiumával – mindhárom vizsgán részt kellett vennem).

Az első évfolyamon már szakdolgozattémát és vezető tanárt kellett választanunk. Azaz inkább a tanárok választottak bennünket, téma és kutatási szakterület alapján. Egyik csoporttársunk, Darvai Katinka lelkendezve mesélte, hogy Váradi-Sternberg János professzor lesz a vezető tanára, a témája pedig „Munkács várának ostroma Dobay Zsigmond naplója alapján”. Akkoriban a professzor

úr már csak néhány órát kapott az ókor, középkor és historiográfia tanszéken, s ezek fejében néhány szakdolgozatot vezetett. A konzultációs időszakokban láttuk feltűnni a történelem kar folyosóin, többnyire a „magas homlok, értelmes tekintet” maradt meg a mellette elhaladó diákok emlékezetében.

Az egyetemi könyvtár idegen nyelvű részlegében olvashattuk magyar nyelven megjelent köteteit, illetve ugyanitt hívták fel a figyelmünket az egyik kiadványra, amely közreműködése révén a lebergi egyetemről került az állományba: Lehoczky Tivadar *Beregvármegye monographiája* 3. kötete. Első helytörténeti jegyzeteim – többek között szülőfalum történelmével kapcsolatban – innen származnak.

1996-ban, amikor Beregszászra kerültem és a Beregi Hírlap járási újság szerkesztőségében helyezkedtem el, első „kiküldetéseim” egyikeként Horváth Anna otthonába vezetett a „jósors”. Itt, a készülő interjú keretében igen sok mindent hallhattam a művészről és „Janó” szakmai kapcsolatáról. Aztán az egyik szakfordításom honoráriumaként megkaptam Lehoczky munkájának reprint változatát. Valerij Razgulov, a kiadó elmesélte, hogy a jelenleg minden magára valamit adó történész könyvtárában megtalálható barna fedeles kiadvány eredetije Váradi-Sternberg János könyvtárából került ki.

A *Századok öröksége* című kötete a könyvtáram megbecsült példánya, ma is gyakran nyúlok hozzá, ha egy-egy érdekes témával kapcsolatban útmutatásra van szükségem. Mint például 2023-ban, amikor Magyar Árpád István kijevei barátom felvetette, hogy a Petőfi Sándor születésének 200. évfordulója alkalmából Magyarország Kijevei Nagykövetsége kezdeményezésére megjelenő illusztrált, kétnyelvű Petőfi-kiadványba írni kellene valamit.

Amikor a Petőfi Sándor és kishazánk kapcsolatát elemző tanulmány megírására felkértek, elsősorban azokra a tanulságokra próbáltam összpontosítani, amelyekre diákként, majd később tanárként, értelmiségiként Kárpátalján tettem szert. Fél évszázados eddigi életutam különféle rendszereken (és rendszerváltásokon) ível át, így iskolásként tanulhattam Petőfiről, a láng-lelkű forradalmárról, akiből a korabeli irodalomkönyv igazi osztályharcost kreált, aki minden erejét, tehetségét a feudális rend felszámolására tette fel.

Pedig, ha mélyebben elmerülve – ideológiai számárvezetők nélkül – vesszük kezünkbe a versesköteteit, egy sokszínű, mindenkit megszólítani akaró és tudó költő képe tárul elénk. Ettől függetlenül mégis előfordul, hogy nemzeti ünnepünk (március 15.) alkalmából aktuális mondandónkhoz megpróbáljuk Petőfit is „hozzávarni”, mint gombhoz a kabátot, mi több, „saját képünkre és hasonlatosságunkra is megpróbáljuk őt átmázolni”.

De mit is kezdhet a születésének 200. évfordulója előtt tisztelgő kárpátaljai/ukrajnai magyar Petőfi Sándorral? Ez különösen azok számára lehet nehéz, akik az 1991-es rendszerváltás előtt szocializálódtak, mivel számukra Petőfi személyével tették „fogyaszthatóbbá” a forradalom mámorát, amely a „létező szocializmus” kvintesszenciája is volt.

Ugyanakkor Petőfi élete, munkássága a józanabban fogalmazó, a közösség szellemi igényei iránt érzékeny kárpátaljai értelmiségiek interpretációjában olyan formákat (is) öltött, ami meghaladta a szovjet rendszer tűrőképességét. Annak idején azt tanultam, hogy minden új dolog egy elfeledett régi. Sajnos nemcsak az 1945-ös impériumváltás előtti dolgokról feledkeztünk meg, azok az emberek is eltűnnek a múlt jótékony homályában, akik alig pár évtizede alkottak közöttünk. Petőfi születésének 200. évfordulója kapcsán éppen ezért úgy gondoltam, hogy két – általam is nagyra becsült – történész és irodalomtörténész publikációihoz nyúlok. Csupán itt-ott kell a korszellem sallangjait lefejtetni az írásokról, s teljes pompájában kibontakozik a MŰ, amelyet meglátásom szerint még senkinek nem sikerült meghaladnia (így magam sem próbálkoztam ezzel!).

Váradai-Sternberg János (1924–1992) történész *Századok öröksége* című, a Gondolat és a Kárpáti Kiadó gondozásában 1981-ban megjelent tanulmánygyűjteménye számos olyan Petőfivel kapcsolatos írást tartalmaz, amelyek nagy része ma is aktuális. Az Ungvári Állami (majd Nemzeti) Egyetemen oktató Gortvay Erzsébet (1935–2013) irodalomtörténész *Emlékezni szükséges* című esszégyűjteményében (Intermix Kiadó, 2004) csokorba gyűjtötte mindazok élettörténetét, akik „bearanyozzák” mindennapjainkat.

Emlékezni pedig nagyon is szükséges! Amikor a Magyar Filológiai Tan-szék létrejöttek 60., illetve a Hungarológiai Központ megnyitásának 35. évfordulójára készültünk, kiderült, hogy Váradai-Sternberg János születésének 100. évfordulója 2024. január 10-ére esik. A kerek évforduló kapcsán felvettem, hogy egykori munkahelye – a Hungarológiai Központ – falán avassunk emléktáblát a tiszteletére. A felvetést elég vegyes reakcióik követték, ezért végül is nem a tervezett évfordulós ünnepek keretében, hanem a magyar tudomány napja alkalmából, 2023. november 7-én került sor a Kárpátaljai Magyar Művelődési Intézet által kivitelezett márványtábla felavatására.

Az esemény megszervezésében elévülhetetlen érdemei vannak Meskó János történésznek (ő is Váradai-Sternberg János diákja volt), aki révén a professzor úr családtagjai mellett egykori ismerősei és barátai is eljöttek, mi több, az eseményről egyenes közvetítést szerveztek az USA-ban és Izraelben élő családtagok számára.

Az avatáson részt vett Váradi-Sternberg János menyee, Grican Anna, illetve unokája, Sternberg Alex, akik az eseményre nem érkeztek üres kézzel: egy nagyobb dobozban a történész dokumentumainak egy része volt, de a Hungarológiai Központban nyíló kiállításához megkaptuk az írógépét, a Szemán Ferenc (Öcsi) festőművész által készített portróját, illetve egy Horváth Anna szobrászművész által készített kispasztikát.

A dobozban található dokumentumok között volt egy kétoldalas gépelt szöveg – egy tartalomjegyzék. A tanulmánycímeknek csupán töredéke volt ismerős számomra a korábban megjelent kiadványokból, tehát valószínűsíthető volt, hogy ez annak a készülő kötetnek a tartalomjegyzéke, amelyet Dupka György úgy emlegetett, mint az „elveszett könyv”.

M. Takács Lajos irodalomtörténész, a *Vergődő szél* című kárpátaljai irodalmi antológiai szerkesztője 1992 februárjában, Váradi-Sternberg János temetésén így búcsúzik: „Janó bácsi kedves, búcsúzom: legyen Neked könnyű a föld! Ígérem, megteszem, ami erőmtől telik, hogy megjelenhessen még 1987–88-ban összeállított, magyarországi kiadásra szánt harmadik tanulmánygyűjteményed”.

Dupka György elmondása szerint M. Takács Lajos megpróbálta állni a szavát: előbb a kiadást szorgalmazta, majd annak meghíúsulása következtében legalább a letisztázott kéziratot próbálta meg visszaszerezni. Mindkettőt sikertelenül. 1999-ben megjelent *Törődésben: sorsok, művek, históriák* című kötetében így ír erről: „Váradi-Sternberg professzor úr harmadik tanulmánygyűjteménye Budapesten máig sem jelent meg. Nem tudom, hová lett a kézírata... A Gondolat Könyvkiadót bezárták, Pók Lajos irodalomtörténész, »Janó bácsi« munkáinak gondozója pedig elhunyt”.

Egyszóval rendelkezésre állt a tartalomjegyzék, illetve megvolt az elszántság, hogy a 100. évforduló kapcsán megjelentessünk valamilyen emlékkönyvet, talán a KMMI-füzetek sorozatában. Aztán a jósors Meskó János személyében ismét a segítségemre sietett... Egy, a Sternberg család otthonában tett látogatása során felvetette, hogy szeretnénk megjelentetni az emlékkönyvet, s ehhez anyagokra lenne szükségünk. Valószínűleg a hungarológiai emléktábla-avatás hatása letett, hogy a korábbi tartózkodó magatartást felváltotta a segítőkészség, aminek köszönhetően feldolgozásra megkaptuk Váradi-Sternberg János professzor úr írásos hagyatékának nagy részét. A dossziékat közel három évtizede nem forgatta senki, így nem tudhattuk, hogy mi került a kezünkbe. Ugyanakkor, ismerve a tanár úr precizitását, számíthattunk arra, hogy az „elveszett könyv” tanulmányainak nagy részét sikerül megtalálni, és a könyvet rekonstruálni.

A remények lassan, de biztosan valósággá váltak, mindössze néhány tanulmányt nem sikerült (eddig) megtalálni. A dobozokban kézírásos lapok, legépett (gyakran jegyzetekkel, javításokkal ellátott) tanulmányok, újságkivágások, különnyomatok, könyvek, jegyzetek, fotók, filmek, vázlatok egyaránt megtalálhatóak voltak magyar, orosz és ukrán nyelven.

A gyűjteménybe rekonstruált tanulmányok 1958–1990 között íródtak, többségük valamilyen kiadványban (főleg a Kárpáti Igaz Szóban) napvilágot is látott, ettől eltekintve a legtöbbjük új/ismeretlen az egyszerű olvasó számára (valljuk be, nekem is). A szövegekből gyakorlatilag hiányzik a korabeli történelmi munkákra jellemző korszellem (nem lóg ki a „kommunista lóláb”), csak néha köszönnek vissza az osztályharcos gondolatok (ezeket a helyükön hagytuk). A kötet tartalmát tekintve egy időutazás Kárpátalja XVIII–XX. századi történelmébe, felvillantva azokat a különlegességeket, amelyekre mi olyan büszkék vagyunk. Itt ugyan nem tapasztalható a több évszázados transzilvánizmus, mint a szomszédban, azonban Északkelet-Magyarországon ezen periférikus szeglete is a maga módján alakította az itt élő embereket.

Ezúton szeretnék köszönetet mondani mindenkinek, aki segítette munkámat, s már most ígéрни tudom, hogy lesz folytatás...